

XXXIII.

STOCKHOLMS INDUSTRI, HANDEL OCH
SJÖFART

AF

KARL KEY-ÅBERG.

Om Stockholms tidigare utveckling i industriellt och kommersiellt hänseende meddelas omfattande uppgifter i den afdelning af detta verk, som har till föremål att skildra stadens historia. Det kan därför icke blifva fråga om att här lämna någon mera detaljerad framställning af näringslivet inom staden under flydda sekler, då nämligen en sådan framställning i annat sammanhang redan föreligger, utan torde det för vinnande af en nödig bakgrund för skildringen af stadens nuvarande handels- och in-

dustriförhållanden, hvilka gifvetvis utgöra denna afdelnings hufvudföremål, vara tillräckligt att i korta, sammanfattande drag meddela en allmän överblick af näringarnas växlande tillstånd under de tider, som föregått vårt eget århundrade.

Såsom af den historiska afdelningen närmare framgår, var sannolikt hufvudändamålet med Stockholms anläggning att genom ett kustfäste bereda de gamla kulturbygderna rundt om Mälaren ett värn mot sjöröfvareföljens

strandhugg. Om också Stockholm sålunda under sin första tillvaro antagligen icke var annat än en enslig medeltidsborg, så förlöpte det dock helt visst icke lång tid, innan ett stadssamhälle började uppväxa i den nyanlagda fästningens skydd. Dennas läge var i flere afseenden alltför ypperligt för att så icke skulle blifva fallet. Här gick gränsen mellan två af det gamla Sveriges tätast befolkade landskap, här sökte Mälaren sitt utlopp till större vatten, härifrån var en gen, af tätliggande öar utvisad segelled öfver till Östersjöns ostkuster.

Yrkeskunnigt folk, köpmän och sjöfarare, drevos af sitt eget intresse att bygga bo samt anordna hamnar och torg å en plats med sådan belägenhet. I ett bref från 1285 heter det också redan, att »staden inom få år blifvit folkrikare än de flesta andra städer i landet». Från medeltidens senare tidevarf (1319—1521) är Stockholm att betrakta icke allenast såsom Sveriges hufvudfästning, utan äfven såsom dess utan jämförelse viktigaste stad.

Hvad denna utveckling i sig innebar, får naturligtvis icke bedömas efter nutida begrepp om gynnsamt belägna städers uppblomstring och tillväxt. I vårt århundrade med dess oerhörda tillgång på arbetskraft och kapital, med dess kolossala mekaniska hjälpmedel och icke minst med dess fulländade trafikmedel, hafva här och hvar i af naturen rikt lottade länder städer likt sannskyldiga underverk på några årtionden ur intet utvecklats till för den materiella världskulturen betydelsefulla centralpunkter. Annorlunda gestaltade sig utvecklingen i medeltidens dagar. Då byggdes inga stora städer »på en dag». Folkträngseln och kampen för tillvaron voro ej då så pådrifvande som nu, rikedomarna slumrade ännu till god del i jordens sköte, ångkraften och elektriciteten hade ännu icke satt ilfart i det mänskliga arbetet, som i allt skred fram lugnare, men också otroligt mycket långsammare än nu.

Vid bedömandet särskildt af Stockholms tidigare utveckling och betydelse måste man taga i betraktande, att om staden också, med svenska ögon sedt, var fördelaktigt belägen, så låg den dock i en afrok för medeltidsvärldens större handelsvägar, i ett folkfattigt land, hvars furuskogar och malmberg utgjorde dess hufvudsakliga, men ännu blott obetydligt tillgodogjorda rikedomar. Att förglömma är ej heller, att det mäktiga Hanseförbundet, som med afundsjuka och misstro följde hvarje uppåtsträfvande, till förbundet ej hörande stadssamhälle, under medeltidens sista århundraden stod på höjden af sin makt och särskildt i Östersjön redt sig allenavälde.

Efter dessa kortfattade erinringar må det mindre förvåna, att Stockholm efter en tillvaro af omkring tre hundra år enligt tillförlitlig källa endast räknade bortåt 1,200 skattdragande borgare och ändå kunde anses hafva utvecklats sig raskt. Hela invånareantalet torde vid ifrågavarande tid kunna anslås till 8 à 9,000 personer. Trots denna blygsamma folknumerär var staden, som sagdt, redan nu Sveriges hufvudort.

Borgerskapet var här, såsom i andra medeltida stadssamhällen, fördeladt i tvenne hufvudklasser, den ena omfattande köpmän, den andra handtverkare. Någon storindustri, motsvarande vår tids fabriksväsen, fanns icke till. Några vattenkvarnar i Norr- och Söderström äro de viktigaste industriella anläggningar, som omtalas i medeltida handlingar rörande Stockholm. Inom handtverkarnes klass urskildes alltefter näringsfångets säregna art skilda föreningar, hvilka hvar för sig bildade en sluten enhet, som gemenligen kallades ämbete eller gille. Hvarje sådan förening hade sina särskilda stadgar eller skrän, som bland annat innehöllo noggranna bestämmelser om villkoren för nya medlemmars intagande. (Se närmare härom, liksom om medeltidens skråväsen i allmänhet, afd. IV: sid. 74 o. följ.)

Af de tolf hundra borgare, som lära funnits i Stockholm vid medeltidens slut, voro långt ifrån alla svenskfödde män. Staden kunde tvärt om nästan sägas vara en utländsk eller, närmare bestämdt, tysk by. Hanseaterna tillvällade sig tidigt ett oskäligt handelsvälde i Sverige. Betecknande för deras stora inflytande är, att allmänna stadslagen till och med föreskref, att hälften af bisittarne i de svenska stadsstyrelserna skulle vara tyskar. I Stockholm särskildt hotade det utländska elementet en tid att aldeles taga öfverhand. De svenskfödde borgarne blefvo rent af tyranniserade (Käpplingemorden). Bättre vardt det visserligen efter det minnesvärda slaget vid Brunkeberg, då ett beslut, uppburet af en allmän patriotisk hänförelse, fattades, hvarigenom den ofvannämnda förödmjukande bestämmelsen i stadslagen annullerades, men själfva det förhållande, att Sveriges och särskildt Stockholms näringslif i väsentlig mån hvilade i utlänningars händer, kunde detta beslut dock gifvetvis icke med ens tillintetgöra.

Krossandet af Hansans öfvervälde, hvilket välde väsentligen hade sin naturliga förklaring i tyskarnes större kapitalstyrka samt öfverlägsna yrkes- och handelskicklighet, utgör, såsom bekant, en af Gustaf Vasas många regeringsbragder. Det är från hans tid Sverige räknar en egen utrikes handelsflotta. Och dock var Sverige aldrig till den grad beroende af Hanseförbundet som i början af Gustafs regering. Såsom ersättning för den hjälp hanseaterna lämnade Sverige under befrielsekriget mot Kristiern II, måste Gustaf bevilja dem de hänsynlösaste privilegier, hvarigenom Hansestäderna icke allenast erhöilo fullständig tullfrihet vid in- och utförsel af varor i Sverige, utan ock uteslutande rätt till all handel på Sverige, svenska köpmän fingo ej drifva handel utomlands med andra än Hansestäderna vid Östersjöns sydkust, och all seglats utom nämnda haf vardt svenska fartyg förbjuden.

Genom en klok statskonst, enkannerligen genom gynnande af de med hanseaterna i handel och makt rivaliserande holländarne (jfr. IV: sid. 123 o. f.) och till sist med vapenmakt (grefvefejden) lyckades dock Gustaf, såsom kändt, befria fosterlandet ur detta nesliga beroende. Vid hans död

torde Sverige ägt en egen utrikes handelsflotta af omkring ett par hundra fartyg, hvilka besökte icke blott hamnar och handelsplatser vid Östersjöns kuster, utan äfven Frankrike, Holland och England.

Hvad Stockholm särskildt beträffar, så var dess tillstånd synnerligen bedröfligt, när Gustaf fick staden i sitt våld. Belägringar, hungersnöd och Kristiern II:s bödelsyxa hade reducerat de skattdragande hushållens antal till omkring 300, en mängd hus voro nedrifna, andra stodo alldeles öde, stadens näringslif var så godt som afstannadt. (Se närmare härom IV: sid. 88.) Tack vare kraftiga och efter förhållandena afpassade regeringsåtgärder lyckades emellertid staden snart åter repa sina krafter. Vid slutet af Gustafs regering var Stockholms näringslif åter jämförelsevis ganska blomstrande. Sammanlagda värdet af de varor, som år 1559 infördes till staden, uppgick till 437,235 mark, och samma år utskeppades ensamt järn till ett värde af 214,208 mark. (Jfr. IV: sid. 128 o. f.) Året därpå utgingo från stadens hamnar omkring fyrtio svenska handelsfartyg till utrikes ort. Stockholms utrikes handel må möjligtvis något år under medeltiden hafva varit större, men för visso hade aldrig svenska fartyg då tagit en så betydande del i fraktfarten som nu. För visso kunde också Stockholm numera, med hänsyn till borgerskapets öfvervägande nationalitet, med fullare rätt än förr kallas en svensk stad.

* * *

Efter Gustaf Vasas tid kan Stockholms handels och industris historia, liksom de svenska näringarnas historia i allmänhet, delas i två stora perioder, hvaraf den ena sträcker sig ända till Oscar I:s regering, den andra åter där vidtager. Under hela den första perioden upprätthölls i mer eller mindre förändrad form medeltidens skyddssystem och skråväsen. Först år 1846 upphäfdes skråämbetena, hvarefter en alltigenom friare näringslagstiftning gör sig gällande, på samma gång som ett allmännare tillgodogörande af vissa uppfinningar (ångbåtar, järnvägar m. m.) åstadkommer de mest genomgripande omhvälfningar på hela den materiella kulturens och icke minst på industriens och handelns områden.

Under vår storhetstid, som tillhör den första af nyss urskilda perioder, uppmuntrades näringarna på bästa sätt i enlighet med tidens skyddsvänliga ekonomiska och handelspolitiska läror (merkantilsystemet). Skråväsendet reglerades och började tillämpas äfven på handeln. Minuthandlandena fördelades i societeter efter varornas art, alldeles som handtverkarne voro grupperade i ämbeten eller gillen. (Om den s. k. handelsparteringen, se närmare IV: sid. 134 o. f.) Städerna omhuldades på landsbygdens bekostnad och blefvo sins emellan fördelade i stapelstäder och uppstäder, af hvilka endast de förra ägde rätt till utrikes handel, en mängd handelssällskap, s. k. kompanier, instiftades och erhöilo monopol på handel med vissa

varor eller på vissa orter, m. m. Särskildt anmärkningsvärd är ock de styrandes sträfvan att förmedelst penningeunderstöd, privilegier, skyddstullar och införsel förbud i vårt land uppamma större industriella affärsföretag.

Stockholm var under denna tid framför alla andra städer föremål för regeringens omvårdnad. Med vapen gingo de svenska härarna att åt sitt fosterland eröfra väldet öfver länderna rundt om Östersjön, som segerns drömmar utlofvade skola varda ett svenskt inhaf. Det gällde då också att göra Sveriges hufvudstad till en värdig medelpunkt i detta stolta välde. Därpå arbetades äfven med alla medel, som stodo till buds. För att gynna hufvudstadens handel fingo Norrlands och Finlands städer, med få undantag, ej drifva handel utom på Stockholm, dit hänvisades hufvudskeppningen af rikets tillverkning af järn och koppar, där privilegierades det ena handelskompaniet efter det andra, där omhuldades industrien mer än annorstädes. Rikskanslern Axel Oxenstierna kunde också med sanning yttra till stadens borgare, att »de sutte i en rosegård förmedelst sköna privilegier».

Staden utvecklade sig också i flere hänseenden hastigt och storartadt, äfven i fråga om handel och industri. Dess handelsflotta bestod vid Karl XI:s död af 229 fartyg, medan rikets öfriga städer ägde tillsammans 546 fartyg. Handelsomsättningen uppgick år 1660 till ett värde af omkring 5.1 millioner riksdaler, hvaraf omkring hälften (2.5 mill.) belöpte sig på utförseln. I staden anlades flere industriella verk, såsom skeppsvarf, ylle- och linneväfverier, sockersjuderier, tegel- och glasbruk. Det är från storhetstiden Stockholms, liksom hela Sveriges, fabriksindustri egentligen räknar sina anor. Bland handtverksnäringarna blomstrade framför alla skomakerier, skrädderier, snör- och hattmakerier, hvilka samtliga i de stora arméerna hade goda afnämare af sina alster.

Det är gifvet och känt, att det väldiga, mer än tjugooåriga krig, som nedbröt Sveriges stormaktsvälde, spred förödelsens styggelse öfver hela vårt land. All handel och industri dog bort under den långa orostiden (se närmare afd. IV). Men det är äfven känt, att Sverige, tack vare gynnsamma konjunkturer, goda skördar och omtänksamma regeringsåtgärder, jämförelsevis mycket hastigt efter återvunnen fred repade sina medtagna krafter. Att återväcka det afdomnade näringslifvet utgjorde en af frihetstidens styrande ständers hufvudmål. De medel, som härför anlätades, voro alltjämt — bortsedt från några mindre betydande afvikelser — sådana, som ingingo i merkantilsystemets vishetslära. Att närmare angifva dessa medel är härstädes icke platsen; jag vill endast påminna om utfärdandet af *produktplakatet* (1724), hvilket till den svenska sjöfartens fromma förbjöd hvarje främmande nation att hit införa andra än sitt eget lands produkter, om stiftandet af nya handelskompanier, om inrättandet (1739) af den s. k. *manufakturonden*, en för fabriksidkare afsedd låne- och understödskassa, som fylldes af tullafgifter, om skråväsendets och tullskyddets befastande samt om utfärdandet

af diverse öfverflödsförordningar. Fabriksväsendet, framför allt textil- och tobaksindustrierna, var i synnerhet föremål för frihetstidens understöd och vård. Med statsmedel underhjälpes anläggandet af nya fabriker, rikliga tillverkningspremier utdelades, och lån tillhandahöllos på förmånliga villkor.

Nu, såsom under storhetstiden, gick Stockholm i spetsen för landets kommersiella och industriella utveckling. Enligt uppgifter, som blifvit hämtade ur officiella arkivhandlingar, uppgick stadens handelsomsättning med utlandet år 1739 till ett sammanlagdt värde af 8,780,993 daler silfvermynt (bortåt 12,000,000 kr., det olika myntvärdet oafsedt), däraf 4,465,756 daler belöpte sig på införseln och återstoden på utförseln. De s. å. i utrikesfart med last inkommande och utgående fartygen representerade tillsammans 54,396 svåra läster (97,913 ton), hvaraf 25,052 sv. läster, d. v. s. bortåt hälften, tillhörde svenska fartyg. Till jämförelse må meddelas, att hela Sveriges handelsomsättning berörda år värderades till 13,594,890 daler silfvermynt, däraf 6,588,709 för införseln, samt att de lastade fartyg, som s. å. besökte svenska hamnar mätte tillsammans 137,874 sv. läster, hvaraf 51,721 voro svenska.

Tjugotre år senare (1762) värderades Stockholms utrikeshandel till ett totalvärde af i rundt tal 5,425,000 rdr. sp. (21,700,000 kr.), hvaraf icke mindre än 3,288,000 rdr. påfördes utförseln, som sålunda hade en »öfverbalans» på 1,151,000 rdr. sp. Bland införselvarorna intogos de främsta rummen af spannmål (råg och korn), spånadsämnen (garn, lin, hampa, ull och silke) samt kaffe, socker, tobak, salt, vin och talg. De viktigaste utförselvarorna voro åter stångjärn och diverse järnvaror (kanoner, plogbillar, spik m. m.), koppar, mässingstråd, bräder, tjära, ylle- och sidentyger, krut samt flere nybyggda fartyg. Samma år ankommo till stadens hamn inalles 487 lastade och 26 barlastade fartyg, om sammanlagdt 30,072 sv. läster, medan 602 fartyg om 35,918 sv. läster därifrån afgingo i utrikes fart. Af alla dessa fartyg voro icke färre än 931 svenska med en sammanlagd dräktighet af 54,440 sv. läster, eller 82.5 % af samtliga fartygens totala dräktighet. De svenska fartygens öfverväldigande insats i fraktfarten måste naturligtvis tillskrivas så väl verkningarna af produktplakatet som de lättnader i afseende å tullafgifter, som voro desamma beskärda.

Den uppblomstring i stadens handelsrörelse, hvarom ofvan angifna sifferuppgifter bära vittne, hade till förutsättning och följd uppkomsten af stora och mäktiga handelshus. Många voro också de namn, som under frihetstiden lyste inom hufvudstadens handelsvärld, och framom andra hafva namnen Arfwedson, Tottie, Grill, Lefebure, Bedoire, Plomgren och Kierman gått till eftervärlden.

Vidkommande stadens samtida industri hafva hallrätternas, i kommerskollegii arkiv förvarade berättelser att därom meddela mycket noggranna upplysningar. För exempelvis år 1760, då merkantilsystemet ännu stod i

sitt flor, upplysa dessa äldriga urkunder, att i Stockholm räknades icke mindre än 463 fabriker, hvaraf dock öfver 200 enligt nutida begrepp om fabriksdrift voro att hänföra till handtverk. Vid fabrikerna sysselsattes inalles 9,840 arbetare, och de tillverkade varorna uppskattades till sammanlagdt 6,836,688 kr. (efter beräkningen 1 kr. = $1\frac{1}{3}$ daler silfvermynt). Af fabrikerna tillhörde 182 textilindustrien, och vid dessa ensamt sysselsattes 8,097 arbetare. Väfstolarnas antal var 2,131, och tillverkningen belöpte sig till ett värde af 4,492,727 kr. Inom den med synnerlig förkärlek omhuldade sidenbranschen voro 69 fabriker (väfverier, bandfabriker och silkesrederier) i verksamhet med tillsammans 1,015 väfstolar, 2,448 arbetare och ett tillverkningsvärde af 1,823,440 kr. Bland väfverierna voro följande de förnämsta: And. Danielssons två sidenfabriker (anlagda 1725 och 1741, med 529 arbetare), Alnoors sidenfabrik (anlagd 1741, med 255 arb.), Konschel & Conrads d:o (anl. 1731, med 224 arb.), Stéen & Thurings d:o (anl. 1746, m. 141 arb.), Samuel Wieses d:o (anl. 1746, m. 110 arb.), Barnängens yllefabrik (776 arb. med inräkning af arbetarnes hustrur och barn), Nicl. Grundberg & C:is d:o (anl. 1740, m. 357 arb.), Hind. Volgenaus d:o (anl. 1736, m. 220 arb.), L. Prinhardtts d:o (anl. 1712, m. 221 arb.), Christiernin & C:is segelduks- och linneväfveri (anl. 1730, m. 578 arb.) samt borgmästaren Th. Plomgrens bomulls- och linnefabrik (med 104 arb.) m. fl. Bland stadens öfriga fabriksanläggningar märktes ett glasbruk å Kungsholmen (anlagdt 1687 och sysselsättande 32 arbetare), Rörstrands och Mariebergs porslinsfabriker (anlagda resp. 1729 och 1758, med tillsammans 250 arbetare), två större garfverier å Kungsholmen, med tillsammans 48 arbetare, det ena anlagdt 1737 och tillhörigt Chr. Eichhorn, det andra anlagdt 1752 af Jakob Graver, två handskfabriker, tillhöriga Baptist Laurent och C. W. Maugeott, 20 tobaksspinnerier (med inalles 465 arbetare), hvaraf de största tillhörde Jakob Hofving, Nils Schönberg, Anders Kihlman och Anders Norström, 4 sockerbruk, ett i staden mellan broarna, ett på Norrmalm, ett på Blasieholmen och ett vid Tantosjön å Södermalm, med tillsammanlagdt 39 arbetare, samt slutligen flere skeppsvarf, hylkas årstillverkning och arbetspersonal dock icke äro medräknade i ofvan angifna totalsummor för staden. Af varfven var det staden själf tillhöriga, under Karl XI:s tid anlagda »Stora varfvet» vid Tegelviken det viktigaste.

För jämförelses skull må meddelas, att i hela Sverige (inkl. Finland) år 1760 räknades 763 fabriker, hvilka sysselsatte inalles 18,494 arbetare och hvilkas årstillverkning uppskattades till ett belopp af 9,822,371 kr. Af arbetarne hemmahörde, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, mer än hälften i Stockholm, och af rikstillverkningsvärdet belöpte sig mer än $\frac{2}{3}$ på fabrikerna därstädes.

Af hvad här blifvit sagdt torde det allmänna omdömet kunna försvaras, att frihetstiden med sin skyddsvänliga näringspolitik verkligen lyckades

framtrolla en efter tid och förhållanden ganska storartad industri- och handelsrörelse i vårt land, särskildt i hufvudstaden. Att denna var stadd i framåtskridande bevisas ock därutaf, att invånareantalet hastigt ökades: det uppgick år 1760 till 69,211 personer.

Från 1765—1766 års riksdag daterar sig, såsom kändt, en viss tillbakagång i ultraprotektionismens tillämpning i Sverige. Från nämnda riksdag och intill Oskar I:s regering sträcker sig ett öfvergångsskede, hvarunder de maktägande, påverkade af nya nationalekonomiska läror, liksom på försök genomförde en och annan förändring i det af seklers häfd helgade skyddssystemet, utan att dock företaga något afgörande steg till dettas afskaffande.

Detta vid pass 80-åriga öfvergångsskede är, hvad Stockholm beträffar, kännetecknad af ett i ögonen fallande stillastående. Staden förlorade redan på 1760-talet sitt gamla monopol på den norrländska och finska handeln, och de båda krigen mot Ryssland (1788—1790 och 1808—1809) gjorde naturligtvis sitt till att hämma stadens utveckling. Folkmängden uppgifves ännu för år 1840 endast till 84,161 invånare. Stadens handelsflotta, som vid midten af 1700-talet lär hafva räknat 198 fartyg af omkr. 25,000 tons totaldräktighet, höll sig under hela tiden från år 1800 t. o. m. 1820 vid ungefär 34,500 tons dräktighet, gick därefter ända framåt 1830-talets slut oupphörigen tillbaka, steg därefter något, men räknade år 1846 dock icke flere än 143 fartyg, däraf 122 segelfartyg och 21 ångfartyg (hvaraf ett 10-tal dock voro mindre ångslupar) om tillsammans 20,327 ton. Handtverksindustrien lefde under brydsamma omständigheter. De facklärda medlemmarne i skrämberetena klagade öfverljuddt öfver tilltagande fuskeri, d. v. s. yrkesutöfning af andra än dem själfva, på samma gång som det vardt allt svårare att vinna mästerskap. Inom samtliga de yrken, hvilka enligt den i det följande omnämnda handtverksordningen af år 1846 voro att hänföra till egentliga handtverk, räknades i Stockholm, såsom af den å sid. 11 intagna siffertablån närmare kan inhämtas, vid midten af 1700-talet inalles 950 mästare. Detta antal hade år 1836 endast stigit till 986, och tio år senare hade antalet till och med nedgått till 941. Fabriksindustrien, som vid 1765—66 års riksdag frantogs en god del af det rikliga statsunderstöd, densamma förut åtnjutit, gick brådstörtadt tillbaka. En mängd fabriker, som hittills upprätthållits genom statens mellankomst, måste upphöra med sin rörelse. Redan år 1800 voro de i Stockholm anställda fabriksarbetarnes antal förminskadt till mindre än hälften (4,689) af hvad det var 1760, och fabrikenas årstillverkningsvärde hade nedgått med mer än $\frac{1}{3}$; det utgjorde nämligen s. å. endast 4,416,988 kr. Den en tid så blomstrande väfveriindustrien var i synnerhet på ohjälplig tillbakagång. År 1840 voro allenast 916 väfstolar i verksamhet (mot 2,131 år 1760), och inom hela stadens textilindustri sysselsattes s. å. icke mer än 1,674 arbetare (mot 8,097 år 1760). Under tiden gick emellertid Norrköping, där år 1760 blott 188 väfstolar voro i gång, just på detta

industriområde raskt framåt. Där hade man hufvudsakligen lagt an på ylleväfnader, i Stockholm åter på sidentillverkning, och detta förklarar tillräckligt den olika utgången för de båda städernas sträfvanden inom ifrågasvarande verksamhetsområde.

* * *

Från Oscar I:s regering daterar sig, såsom sagdt och känt är, en ny tingens ordning för näringarna i vårt land. En allmän rörelse till större näringsfrihet gick vid den tiden öfver världen, och denna rörelses vågor nådde äfven hit. Slag på slag riktades nu mot det gamla merkantilsystemets skyddsmurar. Genom den 22 december 1846 utfärdade fabriks-, handtverks- och handelsordningar upphäfdes ändtligen de uråldriga skräämbetena och ersattes, med bibehållande af vissa fackprof, af allmänna, obligatoriska handtverks- och handelsföreningar; på 1850-talet afskaffades alla ut- och införselbud, hvarjämte tullarna nedsattes inom rimlighetens gränser; genom en förordning den 18 juni 1864 afskaffades de år 1846 införda obligatoriska handtverks- och handelsföreningarna och stadgades såsom allmän grundsats, att hvarje svensk man och kvinna är berättigad att i stad eller å landet idka handel eller fabriksrörelse, handtverk eller annan handtering, att till utrikes ort utföra och därifrån införa samt inrikes orter emellan fortskaffa varor, äfvensom att reda i skepp för så väl inrikes som utrikes fart. Alla fackprof, alla villkor om borgarerätt i stad för idkande af handtverk och handel voro härmed bortröjda. Det är från året 1864 den egentliga näringsfriheten räknar sin tillvaro i vårt fädernesland.

Samtidigt med att dessa epokgörande förändringar infördes i lagarna, tillgodogjorde sig vårt folk på allvar de omstörtande uppfinningar på den materiella kulturens fält, hvarmed slutet af 1700-talet och början af 1800-talet triumferat. Så anlades här på 1850-talet de första telegraf- och järnvägslinierna, så insattes allt flere ångfartyg i handels- och trafikens tjänst (de första ångfartygen i Sverige byggdes i Stockholm åren 1816 och 1817, men först vid midten af 1850-talet började den svenska ångbåtsflottan blifva af någon betydelse), så kommo allt fullkomligare maskiner (mekaniska spinn- och väfstolar m. fl.) till användning inom industrien, m. m.

När härtill lägges, att landet åtnjöt fredslugn och i allmänhet välsignades med rika skördar, är det ingalunda förvånansvärdt, att den friare näringslagstiftningen inviger en storartad uppblomstringstid.

Stockholm, hvarom härstädes särskildt är fråga, har efter 1840-talets midt gått framåt som aldrig förr. Stadens folkmängd har hastigt ökats. År 1856 uppgick densamma till 100,000 och redan 1884 till 200,000 invånare. Vid 1896 års slut räknades 274,609 invånare. Stadens utrikes handelsomsättning, som ännu år 1855 värderades till endast 42,260,121 kr., hvaraf icke mindre än 28.6 mill. för införseln, uppgår för närvarande till omkr. 130 mill. kr., däraf

ända till omkr. 105 mill. kr. belöpa sig på införseln. Under frihetstiden hade stadens utförsel i allmänhet en betydande »öfverbalans», men handelsförhållandena hafva sedan dess, såsom synes, radikalt ändrat sig.

Stadens fabriksindustri har också skjutit kraftigt i växt efter den långa stilleståndsperioden 1765—1846. En allmän öfverblick öfver dess utveckling erbjuder nedanstående sammanställning af officiella uppgifter därom:

	Antal fabriker	Antal arbetare	Tillverk- ningens värde kronor
År 1840	591	3,763	6,317,298
> 1860	320	4,526	12,246,843
> 1870 ¹	314	5,994	18,061,544
> 1880	302	8,652	27,752,540
> 1890	370 ²	13,122	41,637,351
> 1895	424	16,314	55,249,100

Den i ögonen fallande nedgången i fabrikenas antal år 1860 äger sin förklaring i den omständigheten, att dels 63 år 1840 ännu befintliga textilfabriker år 1860 icke längre voro i verksamhet, dels flere små handtverksrörelser, som det förra året uppfördes såsom fabriksinrättningar, det senare året hänfördes till sitt egentliga näringsområde.

För öfrigt är att märka, att hvarken boktryckerier, ångkvarnar, mejerier eller större bagerier ingå i de anförda talen. Med inräkning af berörda industriella anläggningar torde Stockholm vid 1895 års slut hafva ägt omkring 490 fabriker, efter näringsstatistikens sätt att räkna fabrikenas antal, med omkring 18,700 arbetare och ett tillverkningsvärde af fullt upp 65 millioner kronor.

Men om sålunda storindustrien alltjämt förökat sina arbetskrafter och sin tillverkning, synes däremot den mindre industrien, handtverken, här som mångenstädes i världen aftaga i betydelse. Såsom framgår af nedanstående, efter officiella arkivhandlingar utarbetade tablå rörande de yrken, som enligt 1846 års handtverksordning voro att hänföra till egentliga handtverk, för hvars utöfvande fackprof då ännu skulle vara af nöden, tillväxte i Stockholm mästarne liksom handtverksarbetarne antal högst betydligt under de närmaste årtiondena efter skråväsendets upphäfvande. Då under skråväsendets sista år endast 4,727 personer sysselsattes inom ifrågavarande yrkesgrenar, uppgick de inom samma yrken arbetandes antal år 1876 till

¹ Uppgifterna äro hämtade ur handels- och ekonomikollegii originalsammandrag öfver fabriksindustrien i Stockholm år 1870, hvilka icke fullt öfverensstämma med kommunalberättelsen för ifrågavarande år, i hvilken bland annat ölbryggerier och skeppsvarf utslutits.

² Det i kommunalberättelserna angifna antalet 296 är för lågt.

7,054 personer. Detta antal har emellertid på senaste tiderna våldsamt sjunkit och utgjorde år 1894 allenast 4,529 personer, sålunda två hundratal mindre än år 1846.

Olika slag af handverkare	År 1758	År 1836	År 1846		År 1866		År 1876		År 1894	
	Mästare	Mästare	Mästare	Arbetare	Mästare	Arbetare	Mästare	Arbetare	Mästare	Arbetare
Bagare	48	47	39	182	98	610	135	891	117	827
Bleck-, plåt- och kopparslagare	16	35	40	118	51	255	64	337	60	129
Bokbindare	23	37	41	123	67	203	67	330	51	186
Bryggare	105	68	76	294	30	426	17	518	2	3
Bygg- och murmästare	25	21	21	—	74	—	80	—	111	—
Gelbgjutare, gördelmakare och klockgjutare	28	19	27	87	14	51	9	29	14	35
Glasmästare och förgyllare . .	19	22	25	53	47	72	46	85	41	84
Guldsmeder och juvelerare . .	54	64	58	167	52	186	57	207	31	48
Handsk- och sämskmakare . .	25	5	5	9	6	18	10	44	14	23
Hattmakare	17	25	10	20	13	60	17	73	8	9
Kakelugnsmakare	14	14	11	77	17	55	22	73	19	10
Knapp- och kammakare	18	11	7	26	10	13	10	14	1	10
Målare	21	41	42	122	111	197	136	215	126	147
Sadelmakare	26	27	23	81	31	88	37	98	24	57
Segelsömmare	8	6	7	6	11	26	7	32	7	15
Skomakare	131	208	152	735	241	578	278	552	195	324
Skräddare	113	125	140	694	165	367	227	484	191	515
Slaktare	44	21	14	103	82	156	92	233	35	126
Smeder och hofslagare	69	48	43	241	76	334	73	323	74	258
Snickare och stolmakare . . .	67	79	95	406	148	651	194	680	141	310
Snörmakare och repslagare . .	34	21	23	96	18	83	21	63	19	49
Svarfvare, block- och pump- makare	18	14	15	41	23	43	24	55	20	31
Tunnbindare	27	28	27	105	18	81	19	76	7	25
Summa	950	986	941	3,786	1,403	4,553	1,642	5,412	1,308	3,221

Beträffande ofvanstående sifvertablå torde den anmärkningen böra göras, dels att förminskningen i arbetskrafter i ett och annat yrke (framför alla bryggerihandteringen) har sin grund däri, att en fabriksindustri upp-vuxit inom facket, dels att större delen af de arbetare, som sysselsätts inom bygg- och murmästareyrkena, såsom i allmänhet skäligen löst anställda, sedan gammalt icke redovisas till och af vederbörande myndigheter.

Stockholms handel har genom det järnvägsnät, hvilket numera utspinner sig från staden till landets aflägsnaste delar och in öfver Norges gränser, gifvetvis erhållit ett oerhördt mycket större fält än den ägde i forna dagar. Den utrikes handeln går emellertid ännu, bortsedt från handeln på Norge,

väsentligen sjöledes, och det är därför själfklart, att då stadens utrikes handelsomsättning, i synnerhet hvad införseln beträffar, så kolossalt förökats, äfven sjöfarten bör hafva i någon proportionerlig mån tilltagit. Nedanstående sammanställning af uppgifter från stadens hamnkontor ådagalägger, att så ock varit händelsen.

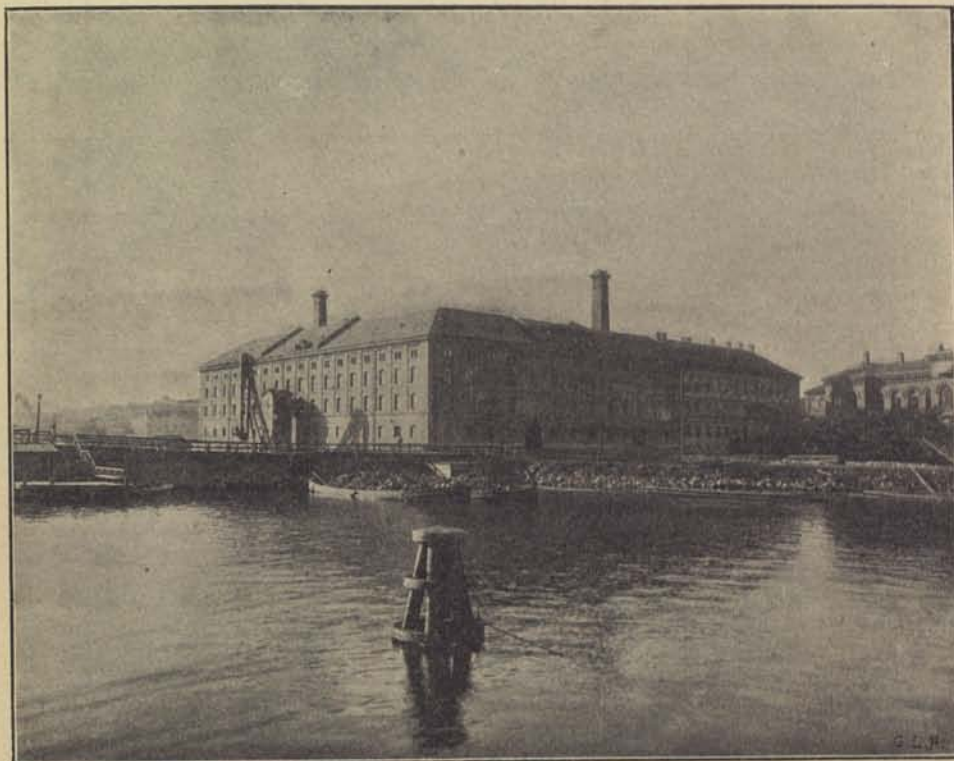
	Fartyg öfver 10 ton i in- och utrikes fart				S u m m a	
	Ankomna		Afgångna			
	Antal	Ton	Antal	Ton	Antal	Ton (tyska)
År 1856.	11,670	433,481	11,501	433,434	23,171	866,915
» 1876 ¹	18,431	1,300,227	18,362	1,261,964	36,793	2,562,191
» 1886.	27,147	2,186,203	27,256	2,102,802	54,403	4,289,005
» 1895.	23,910	2,014,770	24,008	2,039,019	47,918	4,053,789

Ofvanstående sifferuppgifter omfatta hvarken fartyg under 10 ton eller sådana fartyg, som endast passera stadens hamnområde. För att gifva en uppfattning om betydelsen af den sålunda i tablån oredovisade sjöfarten må meddelas, att de till staden år 1895 ankomna och därifrån afgångna fartyg under 10 ton utgjorde 20,035, och att hamnområdet s. å. blott passerades af 1,853 fartyg om tillsammans något öfver 160,191 ton. Under sistnämnda år besöktes sålunda Stockholm på in- eller utgående af inalles 69,806 fartyg, hvilket i medeltal gör 191 fartyg om dagen. Ångslupstrafiken inom hamnområdet är här gifvetvis lämnad alldeles ur räkningen.

Angående särskildt den *utrikes* sjöfarten meddelar kungl. tullverket årliga uppgifter rörande de i svenska hamnar in- och utklarade fartygens antal och dräktighet. Då i dessa uppgifter fartyg upptagas endast en gång för hvarje resa, ankommande fartyg på den hamn, där det först inklareras, och afgående fartyg, om det är barlastadt, på utklaringshamnen, men om det för last, på den hamn, där den hufvudsakliga delen af lasten intagits, säger det sig själf, att många fartyg kunna i verkligheten från en utrikes resa ankomma till eller med destination på utlandet afgå från en viss hamn, utan att i berörda uppgifter blifva upptagna just på den hamnen. Enligt tullverkets vidrörda redogörelser för år 1895 ankommo i utrikes fart till Stockholm samma år inalles 1,565 fartyg om tillsammans 575,843 ton och afgingo i samma fart 1,330 fartyg om sammanlagdt 409,144 ton. Jämföras härmed de förut relaterade uppgifterna angående stadens utrikes sjöfart år 1762, då inalles 1,115 fartyg om inalles 118,782 ton (= 65,990 svåra läster) i nämnda fart ankommo till och afgingo från staden, är skillnaden onekligen högst betydlig. Under det emellertid ända till 82.5

¹ De sifferuppgifter, som meddelas i Stockholms kommunalberättelser beträffande hamntrafiken år 1866, äro uppenbarligen inkomparabla med de här för andra år angifna.

proc. af de för år 1762 redovisade fartygens totala dräktighet tillhörde svenska fartyg, voro af de för 1895 antecknade fartygen endast 838 svenska med en sammanlagd dräktighet af 316,699 ton eller icke fullt 32.2 proc. af samtliga de i den utrikes farten deltagande fartygens sammanräknade tontal. Stadens egna handelsflotta har likvisst ansenligen tillväxt under senare årtionden, men större delen af densamma utgöres af mindre fartyg, som sysselsättas i inrikes fart. En allmän öfverblick öfver ifrågavarande handels-

J. Jäger fot.

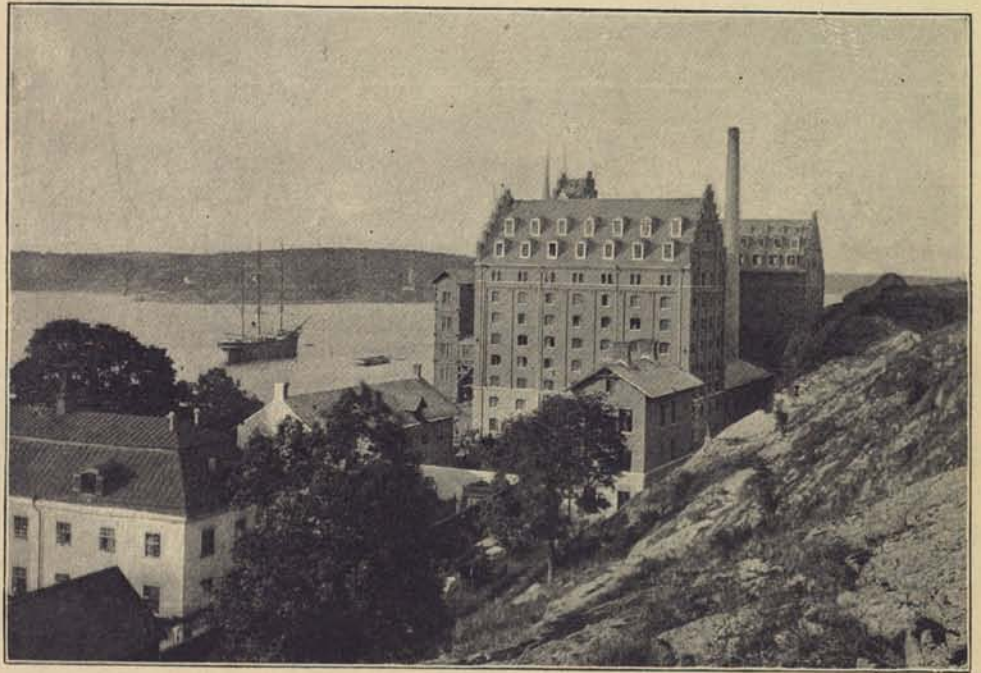
1. Eldkvarn.

flottas tillväxt erbjuder följande sammanställning af sifferuppgifter, hämtade ur sjömanshusets och öfverståthållareämbetets originalförteckningar.

Vid slutet af	Segelfartyg		Ångfartyg		Summa	
	Antal	Ton	Antal	Ton (tyska)	Antal	Ton
År 1846.	122	19,898	21	429	143	20,327
» 1856.	140	25,520	44	2,500	184	28,020
» 1866.	72	16,937	89	4,451	161	21,388
» 1876.	69	13,590	162	22,106	231	35,696
» 1886.	38	5,726	220	30,880	258	36,606
» 1894.	56	13,777	231	39,899	287	53,676

* * *

Af hvad härmed är med siffror styrkt rörande Stockholms industriella och kommersiella utveckling sedan 1840-talets midt framgår såsom en allmän sammanfattning, att stadens fabriksindustri under detta tidsskede af omkring 50 år mer än 8-dubblat, ja, förmodligen 10 gånger förökad sin tillverknings årsvärde, men att i stället handtverksindustrien på senaste tid gått hotfullt tillbaka, att värdet af stadens handelsomsättning med utlandet i det minsta 3-dubblats, men att importen alldeles öfverväldigat exporten, att hamntrafiken med hänsyn till de besökande fartygens totala dräktighet ungefär 5-dubblats, men att hvad den utrikes sjöfarten särskildt vidkommer, densamma numera proportionsvis besörjes mycket mindre af svenska fartyg

A. Blomberg fot.

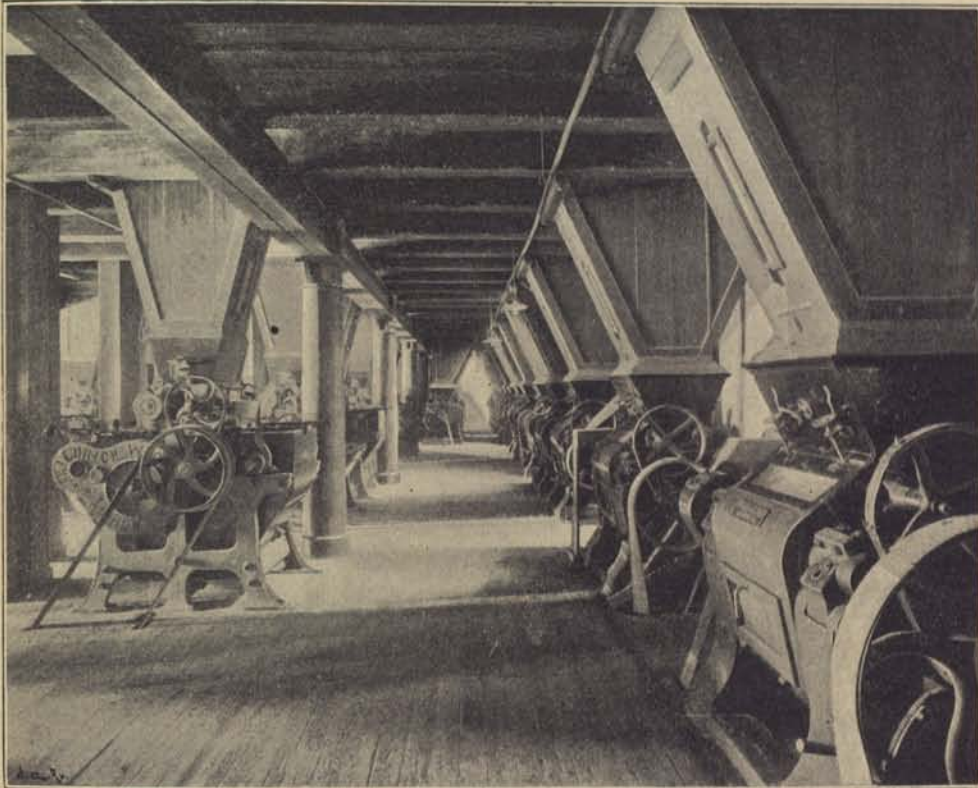
2. Saltsjökvarn.

än under frihetstiden, samt att dräktigheten af stadens handelsflotta, som till betydande del är använd i inrikes fart, i sin helhet stigit med öfver 160 procent.

Industrien.

Stockholm intager i närvarande tid en visserligen synnerligen framskjuten plats bland Sveriges industriorter, enär dess fabrikers sammanlagda årstillverkning torde, såsom ofvan blifvit sagdt, uppgå till omkring 65 mill. kr., men det är dock långt ifrån att Stockholm i våra dagar äger en sådan relativ industriell betydelse för Sverige i dess helhet, som det ägde före näringsfrihetens dagar. Ännu år 1840 representerade industrien i hufvudstaden närmare 30 proc. af hela rikets fabrikstillverkning, men sedan dess

har den storartade sågverksindustrien utvecklats sig i Norrland, sedan dess hafva brännvinsbränneri-, maltdrycksbryggeri- och mejerihandteringarna med otrolig hast utvecklats sig till verkliga storindustrier, sedan dess hafva hvitbetsråsockerbruk, trämasse- och tändsticksfabriker m. fl. andra större anläggningar uppvuxit här och hvar i landet. År 1840 beräknades Sveriges hela storindustri, oberäknadt järnverken, hafva producerat varor för 21,199,577 kr.; år 1895 kan rikets sammanlagda tillverkning af fabriksvaror (bergverksprodukter naturligtvis häri ej inräknade) åtminstone ej värderas *under* 600

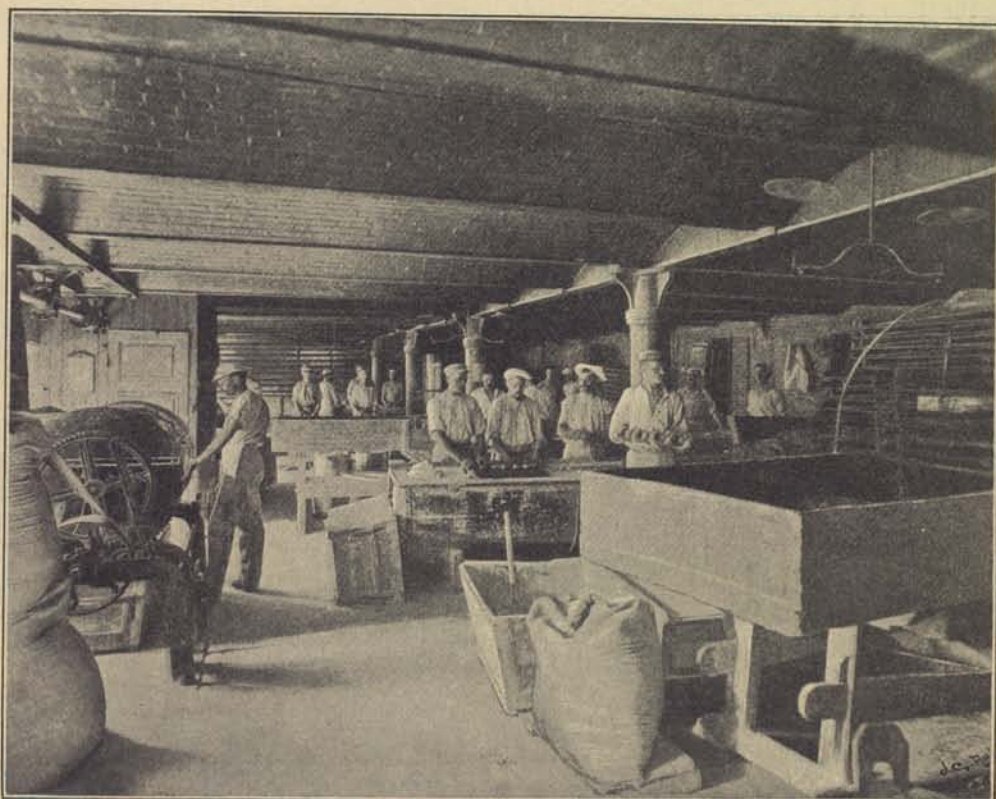

3. Saltsjökvarn, »valsbotten».

mill. kronor, då man tager i betraktande, dels att de fabriksklasser, som officiellt redovisa sin tillverkning, för samma år uppgåvo ett sammanräknadt tillverkningsvärde af närmare 419 mill. kr., dels att beträffande handelskvarnarnas, sågverkens, mejeriernas och boktryckeriernas tillverkningar, som icke ingå i angifna belopp, ensamt exporten af sågade och hyflade trävaror samt mejeriprodukter numera uppgår till ett årsvärde af omkring 145 mill. kr. Stockholms relativa betydelse i industriellt afseende har sålunda högst afsevärdt gått tillbaka, och dess insats i Sveriges fabriksproduktion torde numera icke kunna skattas till mer än vid pass 11 proc. af det sammanlagda produktionsvärdet.

Sveriges allra viktigaste exportindustrier saknas så godt som alldeles i Stockholm. Där finnes intet större sågverk, intet egentligt järnverk, ingen trämassefabrik, intet pappersbruk, ingen tändsticksfabrik. Stadens flesta och viktigaste fabriker tillhöra de båda industrigrupper, som pläga benämnas närings- och njutningsämnesindustri samt metallindustri.

Inom den förstnämnda af dessa grupper arbetade, enligt föreliggande uppgifter, år 1895, med inräkning af kvarnverk, mejerier och större bagerier, inalles 144 fabriker med tillsammans omkr. 3,869 arbetare och ett samman-

A. Rydin fot.

4. Reinholds bageri.

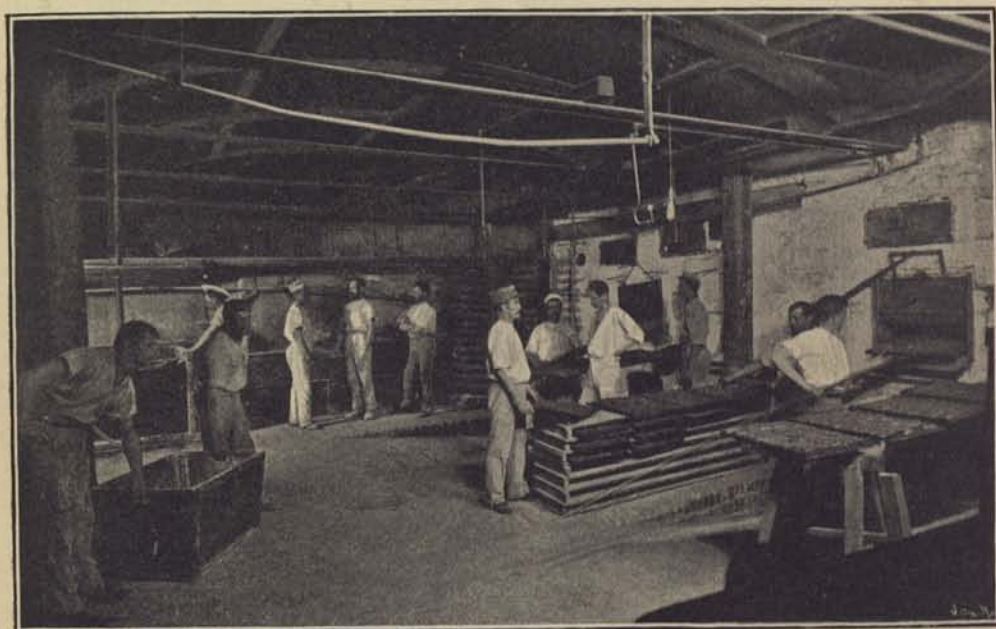
lagdt tillverkningsvärde af vid pass 26.4 millioner kronor. Inom till samma grupp hänförlig handtverksindustri voro s. å. sysselsatta 782 personer.

Bland de mest storartade etablissemanten inom denna industri märkas först och främst tre stora ångkvarnar. Den största af dessa är belägen strax vid början af Kungsholmen och Mälarens norra strand och tillhör *A. Scanberg & k:s kvarnaktiebolag* (fig. 1).¹ Redan år 1807 uppförde öfverintendenten A. N. Edelerantz å berörda plats en kvarn, hvilken drefs af en

¹ Bilderna i detta kapitel hafva tillkommit på så sätt att ett cirkulär från redaktionen utsändts till de större industriella etablissemanten med uppmaning att insända till reproduktion lämpliga fotografier. Denna uppmaning har emellertid från åtskilliga håll lämnats obesvarad.

ångmaskin, förfärdigad i England och den första som i Stockholm begagnades. Anläggningen erhöll allmänt benämningen Eldkvarn. Denna kvarn drabbades af eldsvåda år 1878, och i dess ställe uppfördes af A. U. Svanberg och F. Althainz det stora nuvarande etablissemetet, som i dagligt tal ärft sin föregångares namn. År 1888 öfvergick Eldkvarn till ofvannämnda aktiebolag, hvars verkställande direktör f. n. är en son till den förut nämnde F. Althainz. Den andra kvarnen (ägare: Ångkvarnsaktiebolaget *Viktoria*) är belägen å Södermalm, och den tredje, som tillhör *Wennerg's & Ramstedts ångkvarnsaktiebolag* (stadf. 1883), å Norrmalm.

Strax utanför stadens egentliga område, på södra stranden af Saltsjön,

A. Rydén fot.

5. Danska ångbageriet (s. k. svenska bageriet).

just där Stockholms stads och Nacka sockens områden mötas, reser sig en fjärde handelskvarn, den s. k. *Saltsjökvärn* (fig. 2, 3). Denna byggdes år 1891 efter Seck-Darmstadt system och utgöres af ett väldigt, i rohau utfördt tegelkomplex, som med sina spetsgafflar reser sig åtta våningar i höjden, utom den midt på fasadens framsida belägna tornbyggnaden, som är hela tolf våningar hög. Komplexet sönderfaller i tre eller egentligen fyra, af brandmurar skilda och från hvarandra fullt själfständiga afdelningar: två flyglar, den ena inrymmande de stora behållarne för spannmålen, byggda efter silosystemet och rymmande öfver 6,000 ton spannmål, den andra inrymmande lagervindarna för det färdiga mjölet, samt midtpartiet, hvilket inrymmer själfva kvarnen med alla dess olika valsar och siktar, samt närmast siloflygeln ett ytterst sinnrikt rensverk. Bakom hufvudpartiet

ligger, lägre än detta och isolerad från detsamma, ett maskinhus med ett väldigt maskinrum i midten, med maskiner så väl för kvarnens drift som för den elektriska belysningen. Till vänster om maskinrummet ligger en verkstad och till höger det stora pannrummet. Fristående på gården strax bredvid maskinhuset reser sig den jättelika skorstenen. Framför fasaden ligger det ofvannämnda tornet, hvars ena afdelning är isolerad och innehåller det med branddörrar till alla våningar försedda trapphuset, som i händelse af eldfara erbjuder en fullt säker nedgång; den andra inrymmer

B. Orling fot.

6. St Eriks bryggeri.

ett förrensverk, dit spannmålen kommer direkt öfver en viadukt från elevatorn. Från fartyget till elevatorn, därifrån till förrenshuset, från detta till siloflygeln, där den alltjämt hålles i vandring, och genom rensningen passerar alltså spannmålen utan att behöfva röras af händer in i kvarnen, där den likaledes mekaniskt går genom de olika maskinerna, valsar och siktar, för att förmalas till de olika märken af mjöl, som etablissemnetet för. Kvarnen tillhör *Holmberg & Möllers kvarnaktiebolag*.

För bedömandet af den betydelse kvarnindustrien inom Stockholm äger, kan upplysas, att totalproduktionen af mjöl och kli vid nämnda fyra etablissemnt år 1895 uppgafs till omkr. 80 mill. kg. Samma år infördes

till Stockholm från utrikes ort icke mer än vid pass 3.5 mill. kg. till mjöl och gryn förmald spannmål, hufvudsakligen hvetemjöl, och 1.5 mill. kg. kli, mot resp. 12 och 2.8 mill. kg. under närmast föregående år.

Inom den kvarnrörelsen närstående bagerihandteringen äro flere stora rörelser i verksamhet, såsom bland andra *Reinholds ångbageri- och konditoriaktiebolag* (stadf. 1888; fig. 4), *Aktiebolaget Viktoriabageriet* (stadf. 1892), *Danska ångbageriet* (fig. 5), tillhörigt C. W. Schumacher, *Öhmanska bageriet*, tillhörigt H. J. Westerdahl, *Stockholms bageriaktiebolag* (stadf. 1873)

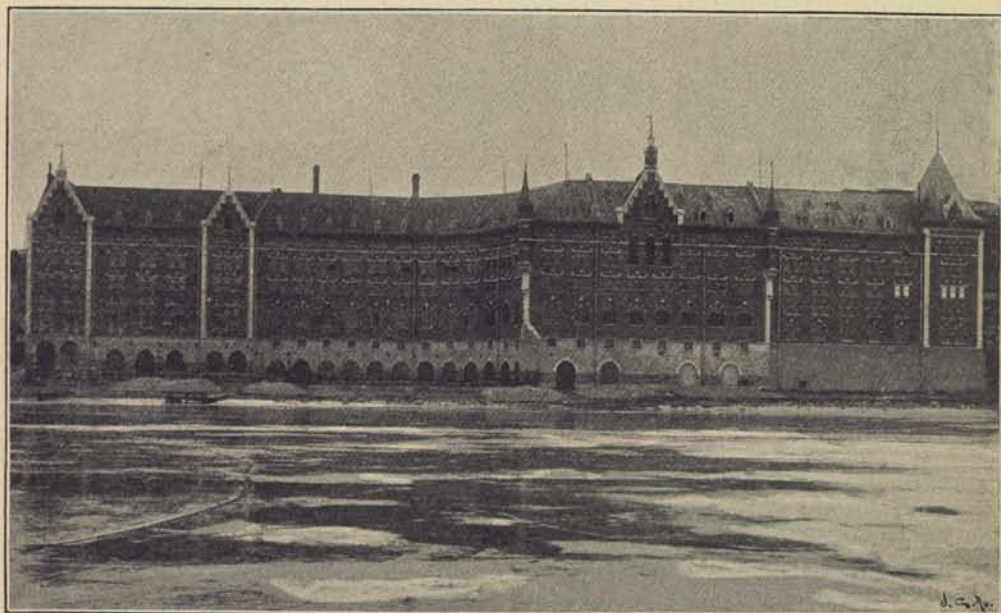
B. Orling fot.

7. S:t Eriks bryggeri, gamla byggnaden och gården.

samt *Westerdahl & Karstens bageri*, ägare A. R. Westerdahl. Det stora bageri, som tillhör förstnämnda bolag, är beläget vid Stora Badstugatan 36 och Luntmakaregatan 43 å Norrmalm och grundades på 1850-talet af Edv. Reinhold († 1876), hvars yngre broder Aug. Reinhold f. n. är bolagets verkställande direktör. Bageriet började i relativt liten skala, men utvecklades snabbt. Omsättningens värde, som det första verksamhetsåret belöpte sig till omkring 80,000 kronor, steg redan år 1860 till 180,000 kronor, tio år senare utgjorde det 300,000 kronor och år 1890 vid pass $\frac{1}{2}$ mill. kronor. Antalet arbetare vid bageriet var år 1860 endast 9, men utgör för närvarande 85, hvaraf omkring hälften äro egentliga bageri- och konditoriarbetare.

Den för Sverige under senaste årtionden så hastigt och rikt uppblomstrande mejerihandteringen är i Stockholm företrädd af flere större affärsrörelser, af hvilka dock endast 3 à 4 drifva mejerier inom stadens eget område. Bland de sist afsedda företagen äro *Stockholms mjölkförsäljnings-aktiebolag* (stadf. 1880) och *Mejeriaktiebolaget Viktoria* (stadf. 1889) de viktigaste. Det förstnämnda bolaget drifver en särskildt storartad rörelse, som omfattar icke allenast eget mejeri i hufvudstaden, utan ock ett flertal mejerier i stadens omnejd.

Bland de fabriksklasser, hvilkas verksamhet är ägnad åt tillverkningen af dryckesvaror, intaga maltdrycksbryggerierna utom all fråga den

G. Fr. Klemming fot.

8. Münchens bryggeri.

främsta platsen. I Stockholm äro för närvarande icke färre än 16 större bryggerier i verksamhet, af hvilka de flesta tillverka bayerskt öl och endast två à tre gjort tillverkning af porter till sin specialitet. Af hela kvantiteten i Sverige efter fabriksmässiga metoder tillverkade maltdrycker, som år 1895 uppgick till 1.74 mill. hl., producerades 0.54 mill. hl. i Stockholm. Och dock är det först från år 1843 som denna fabriksnäring räknar sina anor. Dess förinnan drefs maltdryckstillverkningen i vårt land utslutande efter gamla, handtverksmässiga metoder, och först sagda år var det som f. d. löjtnanten Fredrik Rosenqvist å Södermalm anlade det första underjäsningsbryggeriet efter tyskt mönster. Så småningom trängde det nya igenom, och genom ångkraftens användande och de mindre kapitalens sammanslutning i aktiebolag har maltdryckstillverkningen alltmera öfvergått till en fabriksnäring. Bland de större ölbröggerietablissemang, som f. n. äro

verksamma, märkas bland andra *Sankt Eriks bryggeri* å Kungsholmen, *Münchens bryggeri* å Söder Mälarstrand samt *Stora bryggeriet* vid Hornsberg å Kungsholmen.

Det förstnämnda af dessa bryggerier (fig. 6, 7) anlades år 1859 under firma Stockholms Bryggeriaktiebolag och var då afsedt för en årlig tillverkning af 1 mill. kannor öl, hvilken kvantitet dock först uppnåddes efter närmare 20 års verksamhet. Efter en eldsolycka i början af året 1874 blef bryggeriet till stor del ombyggt och har sedan dess mer än fyrdubblat sin från början beräknade tillverkning. Tillverkningen uppgår nämligen nu till omkring 110,000 hl. eller mer än 4 millioner kannor underjästa maldrycker. Den vid bolaget anställda personalen uppgår till omkring 280 personer. År 1881 förändrades firman till den nuvarande: Sankt Eriks Bryggeri-aktiebolag.

Münchens bryggeri (fig. 8, 9) räknar anor från år 1855, då herrarn W. Hellgren & k:i och Brusell & k:i för bryggerirörelse inköpte en del af de tomter vid Söder Mälarstrand, där nämnda bryggeri är beläget. Bryggeriet, som år 1861 sattes på aktier, nedbrann totalt påsknatten 1893, efter hvilken brand det återupbyggdes i sitt nuvarande skick. Till-

G. Fr. Klemming fot.

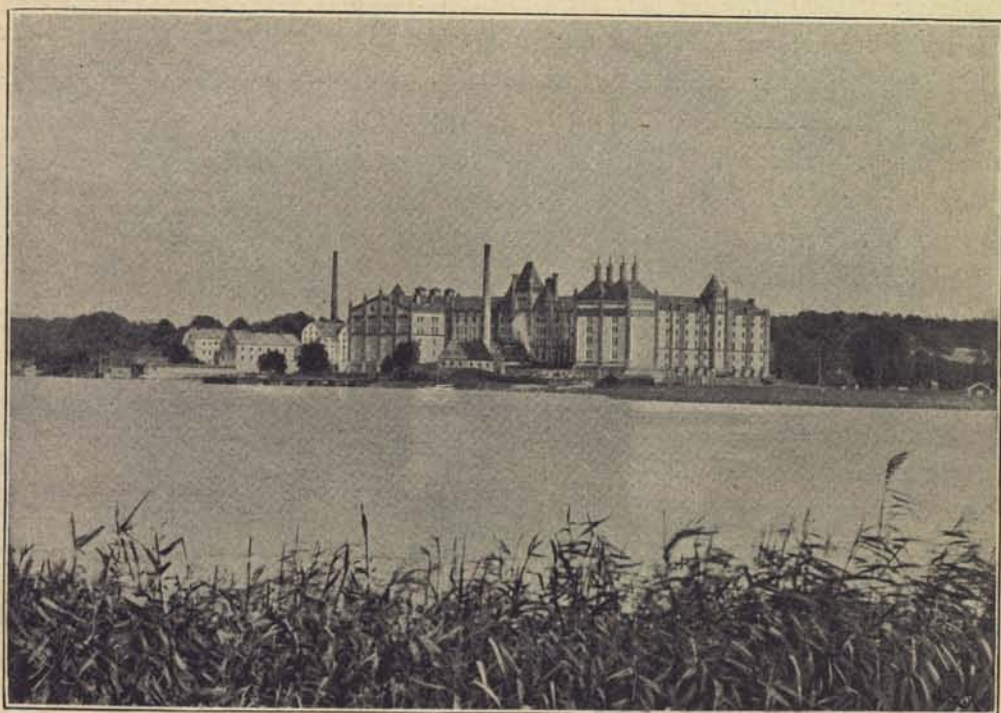
9. Münchens bryggeri, hartsning af liggare.

verkningen, som år 1862 uppgick till endast 5,000 hl., har under tiden betydligt ökats och uppgick år 1896 till icke mindre än 52,000 hl.

Stora bryggeriet (fig. 10) är en jämförelsevis ung skapelse. Det bolag, som drifver affären — Aktiebolaget Stora bryggeriet — konstituerades med ett aktiekapital af 1,475,000 kr. den 3 mars 1890 och började i juni 1892 sin försäljning, sedan de storartade lokaler, det låtit uppföra på sina tomter ute vid Hornsberg, blifvit färdiga och tillverkningen fortgått så länge, att en tillräcklig kvantitet brygd fanns lagrad och färdig. Bryggeriets lokaler äro anlagda i stor skala — det kan i storlek täfla, väl ej med Tysklands allra största, men dock med dess större etablissement af samma slag. Det tillverkar redan en ölkvantitet af öfver 35,000 hl. om året. De storartade lokalerna, om hvilka afbildningen ger ett begrepp, presentera sig synnerligen prydligt. Framför allt gör sig byggnaden vackert gällande utåt Ulfunda-

sjön med sina flankerande flyglar, sitt lifligt grupperade midtparti med högt resta torn, tureller, omfattningar och murband i tegel, murytor i gul spritputs och sin höga, gråa stenfot. Antalet vid etablissementet anställda personer uppgår f. n. till öfver 160.

Förutom de redan nämnda bryggerierna märkas: *Bjurholms* bryggeri, långt ute å Södermalm vid Östgötagatan, samt *Hamburgerbryggeriet*, *Vasabryggeriet*, *Grönwalls*, *Neumüllers* och *Nürnbergers* bryggerier, hvilka 5 samtliga tillhöra det år 1889 stadfästade *Aktiebolaget Stockholms bryggerier*, vidare *Berlinerbryggeriet*, *F. W. Billes* och *Gustaf Piehls* bryggerier samt *Aktie-*

A. Rydén fot.

10. Stora bryggeriet.

bolaget Pilsenerbryggeriet och *Viktoriabryggeriet*, *C. A. Grönwall*. Tillverkning af porter bedrivs såsom specialitet af det år 1895 stadfästade *Aktiebolaget H. E. Carlstens porterbryggeri* samt det mindre s. k. *Edinburger porterbryggeriet*.

Om ock Stockholm inom maltdrycksnäringen intager en synnerlig framstående plats, så är dess insats i tillverkningen af punsch, denna vara som fått namn af Sveriges nationaldryck, dock ännu mera dominerande. Stockholmspunsch förtäres så godt som öfver hela Sverige. Totaltillverkningen inom riket af denna dryckesvara torde uppgå till närmare 2.5 mill. liter, d. v. s. något öfver $\frac{1}{2}$ liter pr invånare, och af denna kvantitet produceras omkring hälften ensamt i Stockholm. Öfver 40 affärsrörelser äro i hufvudstaden sysselsatta med ifrågavarande tillverkning, och bland dessa torde

de mest betydande, med hänsyn till omsättningens storlek, vara: *J. Cederlunds Söner*, *Högstedt & k:i*, *C. A. Lindgren & k:i* vinhandelsaktiebolag, *J. L. Lundberg & k:i*, *J. D. Grönstedt & k:i*, *Forsgrén & Wilcken*, *P. Skogh & k:i* vinhandelsaktiebolag, *Carl Rabén* samt *Stockholms vinhandelsaktiebolag*.

Bland öfriga dryckesvarufabriker inom Stockholm märkas ett å Södermalm beläget *brännvinsbränneri*, hvarest äfven tillverkas prässjäst, tre spritfabriker, två belägna å Södermalm, hvaraf den ena utgör en filial af det kapitalstarka *Svenska Spritförädlingsaktiebolagets* i Karlshamn idkade hufvud-

11. Slakteriaktiebolaget Norrmalm.

Fabriksgården.
Korffabriken.

Kylrum.
Kylmaskineri.

rörelse, och en, benämnd *Stockholms spritfabrik*, nyanlagd vid Hornsberg å Kungsholmen, vidare en mängd mineralvatten- och läskedrycksfabriker (bl. a. *Apotekarnes mineralvattens aktiebolags* och *Instruktionsapoteket Nordstjärnans* vattenfabriker) samt ändtligen ett likörbryggeri, tillhörigt *Skandinaviska Benedictine-kompaniet*, *Emil Hermann & k:i*, och tre frukt- och bärvinsfabriker. I stadens närhet äro för öfrigt belägna tre brännvinsbrännerier, samtliga förenade med prässjästfabriker, nämligen vid Enskede, Jästängen och Sollentunaholm.

Till närings- och njutningsämnesindustrien äro gifvetvis många andra fabriksklasser än de nu nämnda att hänföra, såsom charkuterivaru-

fabriker, chokolad- och karamellfabriker, kaffesurrogatfabriker, sockerraffinaderier, tobaksfabriker m. fl. Inom den förstnämnda fabriksklassen arbeta många och betydande affärsrörelser i hufvudstaden, såsom *Slakteriaktiebolaget Norrmalm* (stadf. 1895; fig. 11) och *Slakteriaktiebolaget i Stockholm* (stadf. 1874), hvilket sistnämnda bolag sysselsätter bortåt 100 arbetare och hvars årliga tillverkning af hvarjehanda kött- och fläskvaror uppskattas till ett värde af närmare 1 mill. kronor. Beträffande åter sockerraffinaderierna funnos redan under 1700-talet i Stockholm flere sockersjuderier, och år 1840

A. Rydén fot.

12. Helligrens tobaksfabrik, cigarrfabriken.

voro icke färre än 13 dylika anläggningar därstädes i verksamhet. År 1860 hade antalet nedgått till 6, och numera finnes icke mer än en, nämligen *Tanto sockerbruk*, som anlades redan under förra århundradet. År 1895, då ett andra sockerbruk ännu var i verksamhet — nämligen sockerbruket vid Brännkyrkagatan — sysselsattes omkring 280 arbetare inom denna industri, och årstillverkningen uppgick s. å. till 8.68 mill. kg. socker, utgörande $\frac{1}{8}$ af rikets hela tillverkning af raffineradt socker.

Tobaksfabriker funnos äfven, såsom i den historiska öfverblicken blifvit framhållet, i mängd under 1700-talets senare hälft i Stockholm. Då tillverkades emellertid nästan uteslutande kardus- och rulltobak samt snus, hvaremot numera den nyare produktionen af cigarrer och cigaretter vunnit

ett betydande insteg. Såsom kännetecknande för omslaget i förbruknings-sättet af tobak må meddelas, att exempelvis år 1760 i Stockholm funnos 4 ordentliga s. k. *pipbruk*, som beredde sysselsättning åt 55 arbetare. Samtidigt drevos 14 tobaksplantager inom stadens råmärken, och årsskörden uppgick till omkring 14,850 kg. För närvarande äro några och tjugo tobaksfabriker i verksamhet i Stockholm. Deras sammanlagda tillverkning uppgick år 1895 till 194,410 kg. cigarrer och cigaretter, 123,809 kg. kardus- och 132,082 kg. press- och tuggtobak samt 1,705,584 kg. snus; med ett åsatt totalvärde af 4.2 mill. kronor, representerande något öfver $\frac{1}{3}$ af hela till-

13. Bergsunds mekaniska verkstad.

verkningsvärdet för Sveriges tobaksindustri. De största rörelserna på detta område äro: *W:m Hellgren & C:o* och *Jac. Fr. Ljunglöfs tobaksfabriks aktiebolag*.

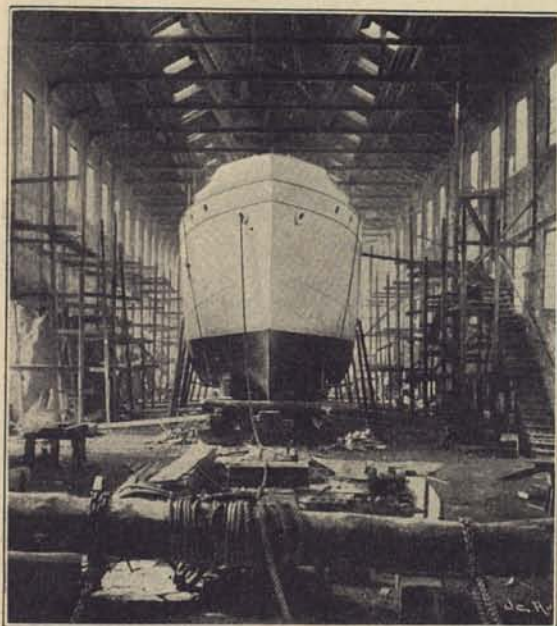
Tobaksfabriksfirman *W:m Hellgren & C:o* (fig. 12) räknar anor från 1849, då Joh. Bäckström ingick i den år 1841 bildade firman *W:m Hellgren*, som omdöptes till *W:m Hellgren & C:o*. Affären, som från början endast afsåg fabrikation af snus och röktobak, var vid sin grundläggning tämligen obetydlig: den sysselsatte endast 5 arbetare och räknade första året en omsättning af omkring 30,000 kr. Uppsvinget blef emellertid hastigt, och utvecklingen har nu gått därhän, att etablissemangets arbetare f. n. uppgå till omkr. 460, och värdet af dess egen tillverkning år 1895 uppgick till

1,373,000 kr., hvartill dock dessutom kommer att från 1894 vid fabriken för tobaksfabriksaktiebolaget *Brinck, Hafström & Cris* räkning tillverkats snus, tugg- och röktobak, cigarrer och cigaretter till ett värdebelopp af 471,000 kr.

Innan jag lämnar denna öfversikt af närings- och njutningsämnesindustrien i Stockholm, tillåter jag mig särskildt nämna *Th. Winborg & Cris* välkända fabrik för tillverkning af ättika, såser, soja m. m.

* * *

Inom den andra stora industrigruppen, metallindustrien, drefvos i Stockholm år 1895, med inräkning af skeppsvarf och fabriker för tillverkning af elektriska apparater, inalles 110 fabriker med tillsammans 6,574 arbetare och ett tillverkningsvärde af 16,7 mill. kr. Inom till gruppen hänförlig handtverksindustri voro samtidigt inalles 791 personer verkssamma.

14. Bergsund, stora båtskjulet.

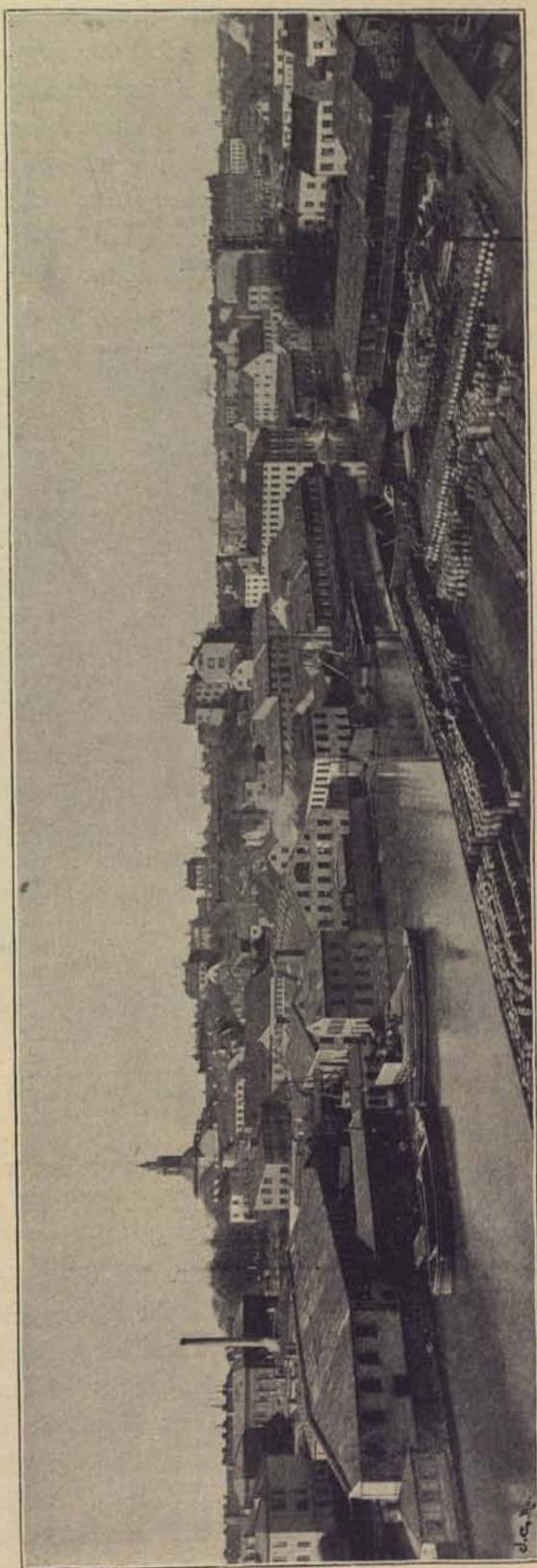
Järn- och stålfabrikererna intaga utan teflan rangplatsen inom denna industri, och dock äro dessa anläggningar af ett jämförelsevis ungt datum. År 1769 anlades af Thomas Lewis vid Bergsund å Södermalm den första mekaniska verkstaden i Sverige. Ännu år 1820 funnos i Stockholm blott två dylika verk af nämn-

värd betydelse, nämligen Bergsund, då tillhörigt den hit inflyttade engelsmannen G. D. Willecke, och den berömde Samuel Owens år 1809 å Kungsholmen anlagda mekaniska verkstad. Å Bergsund tillverkades i början af 1800-talet den första ångmaskinen och å Owens verkstad åren 1816 och 1817 de två första ångbåtarna i Sverige. Denna industri gick emellertid framåt med jättesteg. Redan år 1860 drefvos icke färre än 46 järngjuterier och mekaniska verkstäder i Stockholm, af hvilka de viktigaste voro Bergsund, dåmera tillhörigt A. V. Frestadius och sysselsättande en arbetspersonal af 526 arbetare, J. & C. G. Bolinders, W. Lindbergs och J. W. Bergströms mekaniska verkstäder. År 1895 räknades 36 järngjuterier och mekaniska verkstäder samt 14 andra större järn- och stålvarufabriker i hufvudstaden. Den vid dessa anläggningar anställda arbetsstyrkan uppgafs utgöra 4,315 personer, och årstillverkningen uppskattades till ett totalvärde af 11.4 mill.

kr., utgörande icke fullt $\frac{1}{3}$ af det sammanlagda värdet af hela Sveriges årstillverkning af fabriksvaror utaf järn och stål.

Bland de många betydande verk af ifrågavarande slag, som för närvarande äro i verksamhet, torde framför andra vara nämnvärda de tre gamla anläggningarna: Bergsund, Bolinders och W. Lindbergs verkstäder. *Bergsund* (fig. 13, 14), som numera och sedan A. V. Frestadii död äges af Bergsunds mekaniska verkstads aktiebolag, drifver en storartad tillverkning af järnångfartyg, järnvägsbroar m. m. och selsätter f. n. omkring 1,000 arbetare. År 1874 anlade bolaget en upphalningsslip och skeppsvarf för större fartygs byggande vid Finnboda på östra sidan af Stockholm vid Saltsjön. Tillverkningen vid bolagets båda verkstäder har under senare åren uppgått till ett värde af omkring 1,600,000 kr. Under årens lopp hafva därifrån betydliga arbeten utgått, såsom pansarbåtarna *Thule* och *Oden*, flere kanonbåtar och 1:sta klassens minbåtar, finska isbrytarefartyget *Murtaja*, o. s. v.

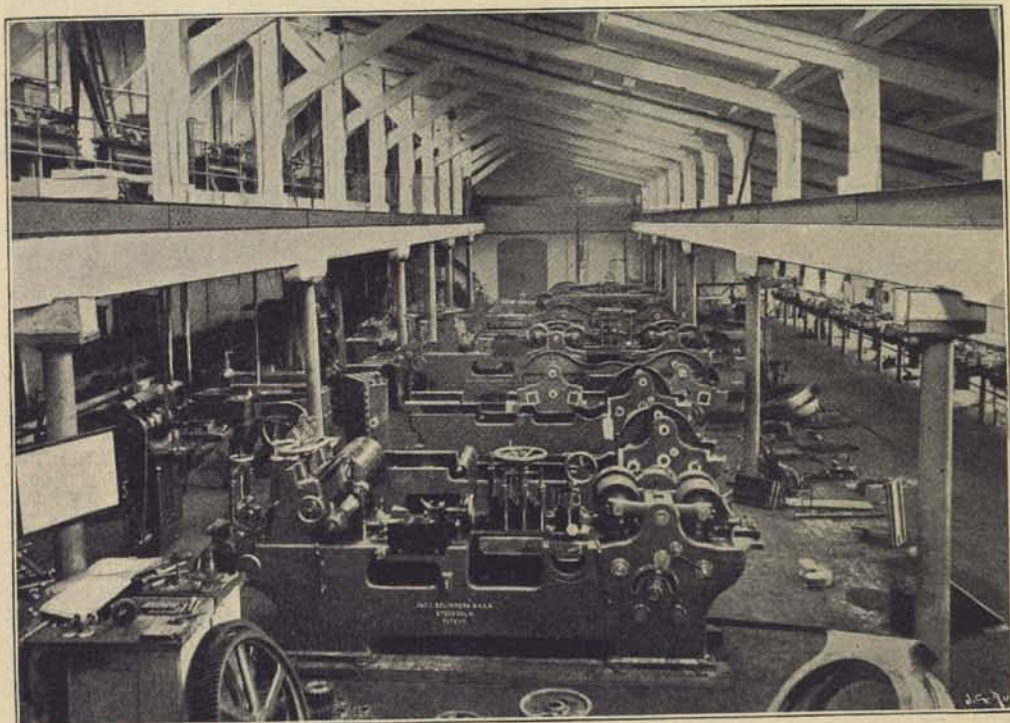
J. & C. G. Bolinders mekaniska verkstad (fig. 15—17) grundlades år 1845 af bröderna Jean och Carl Gerhard Bolinder under firma J. & C. G. Bolinder. År 1873 ombildades affären till ett aktiebolag, *J. &*

15. Bolinders mekaniska verkstad.

C. G. Bolinders Mekaniska Verkstads Aktiebolag. Arbetsstyrkan vid verkstaden uppgår f. n. till omkring 900 personer, och årliga tillverkningsvärdet till 2 mill. kronor. Bland tillverkningarna torde följande förtjäna framhållas: ångmaskiner, ångpannor och fotogenmotorer, träbearbetningsmaskiner, såsom sågramar och hyfvelmaskiner, samt spisar och kaminer. Öfver 1,560 ångmaskiner, öfver 2,300 sågramar och omkring 1,650 ångpannor af alla konstruktioner hafva under årens gång utgått från verkstaden. Den årliga spistillverkningen uppgår till i medeltal 6,000 st.

W. Lindbergs verkstads- och varfsaktiebolag öfvertog vid William Lind-

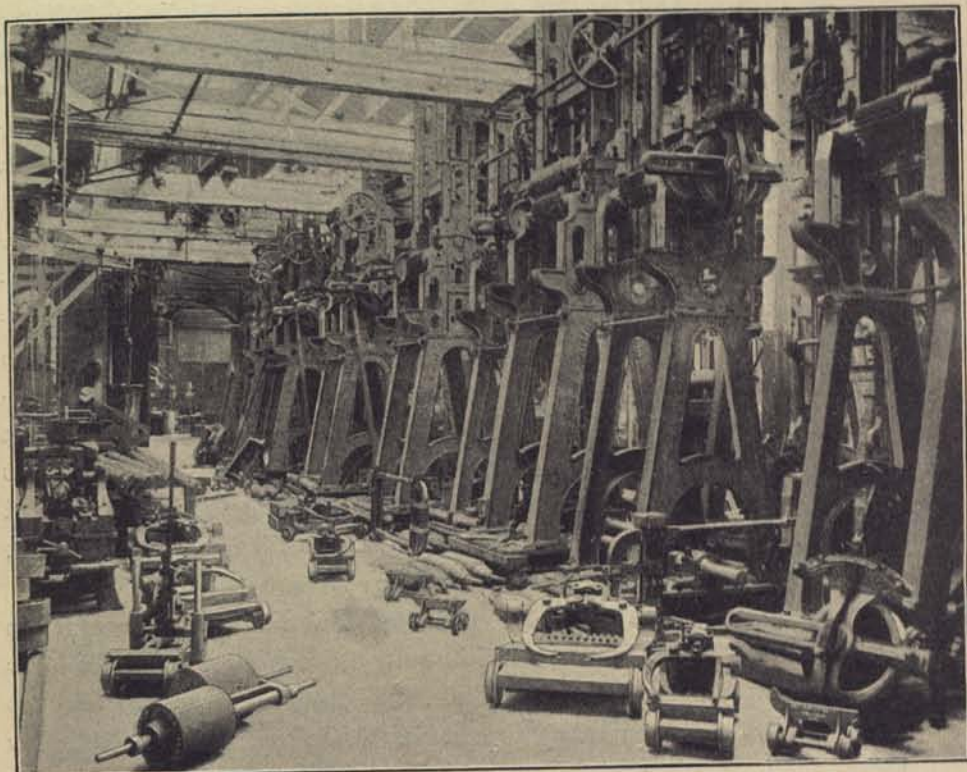

F. W. Andersson fot.

16. Bolinders mekaniska verkstad, uppsättningsverkstad för trähyflingsmaskiner.

bergs död (1877) den af honom drifna verkstadsrörelsen, som enkannerligen omfattade det under Karl XI:s tid anlagda Stora varfvet vid Tegelviken (fig. 18, 19). Åren 1853 och 1854 byggde varfvet sitt första järnfartyg, hjulbåten Göta. Från den tiden och tills nu hafva öfver 200 järn- och stålfartyg blifvit byggda vid Stora varfvet. Som naturligt är, har varfvet's förnämsta verksamhet legat inom skeppsbyggeriets område. Dock har det äfven verkat inom andra grenar af den mekaniska tekniken. Sålunda byggas där jämte fartyg äfven ångmaskiner och ångpannor för landtbehof, broar, pumpar m. m. En specialitet för varfvet är den s. k. colibriumpen, konstruerad af ingenjör F. Flodman. Värdet af varfvet's tillverkningar har under den senaste femårsperioden uppgått till nära 1 mill. kr. pr år.

Förutom dessa tre äldre verk inom den mekaniska industrien må särskildt framhållas *Aktiebolaget Separator* (fig. 20, 21), som bildades år 1883 för exploiterande af den af dr G. de Laval konstruerade, numera världsberömda mjölkskunningsmaskinen »separator». Förutom dylika mejerimaskiner tillverkar bolaget mejeriapparater af skilda slag, såsom emulsoerer, kylare, upphettningsapparater, pumpar m. m. År 1895 tillverkades omkring 16,000 separatorer. Under den tid bolaget existerat har det tillverkat öfver 100,000 st. dylika apparater. Tillverkningsvärdet utgjorde sistnämnda år

F. W. Andersson fot.

17. Bolinders mekaniska verkstad, uppsättningsverkstad för sågarnar.

3.46 mill. kronor och det vid bolagets verkstäder anställda arbetareantalet 435 man. *Aktiebolaget Göranssons mekaniska verkstad* (fig. 22, 23) bildades år 1883 och öfvertog då en verkstad, som anlagts under år 1873—1874 af ingenjör E. Fr. Göransson. Bolaget drifver såsom specialitet tillverkning af dr Gustaf Zanders apparater för mediko-mekanisk sjukgymnastik samt af maskiner för tändsticksindustrien. Arbetareantalet uppgår f. n. till närmare ett hundratal, men dessutom sysselsättas för verkstadens räkning ett 40-tal arbetare hos olika handtverksmästare. *Ludvigsbergs mekaniska verkstad* (fig. 24—26) anlades år 1843 af ingenjören Jacques Lamm. Affären började i liten skala; det första årets boksluts balanskonto uppvisade en slutsumma, som ej var större än 10,263 rdr 22 sk. 9 rst. banko. Men Lamm var en

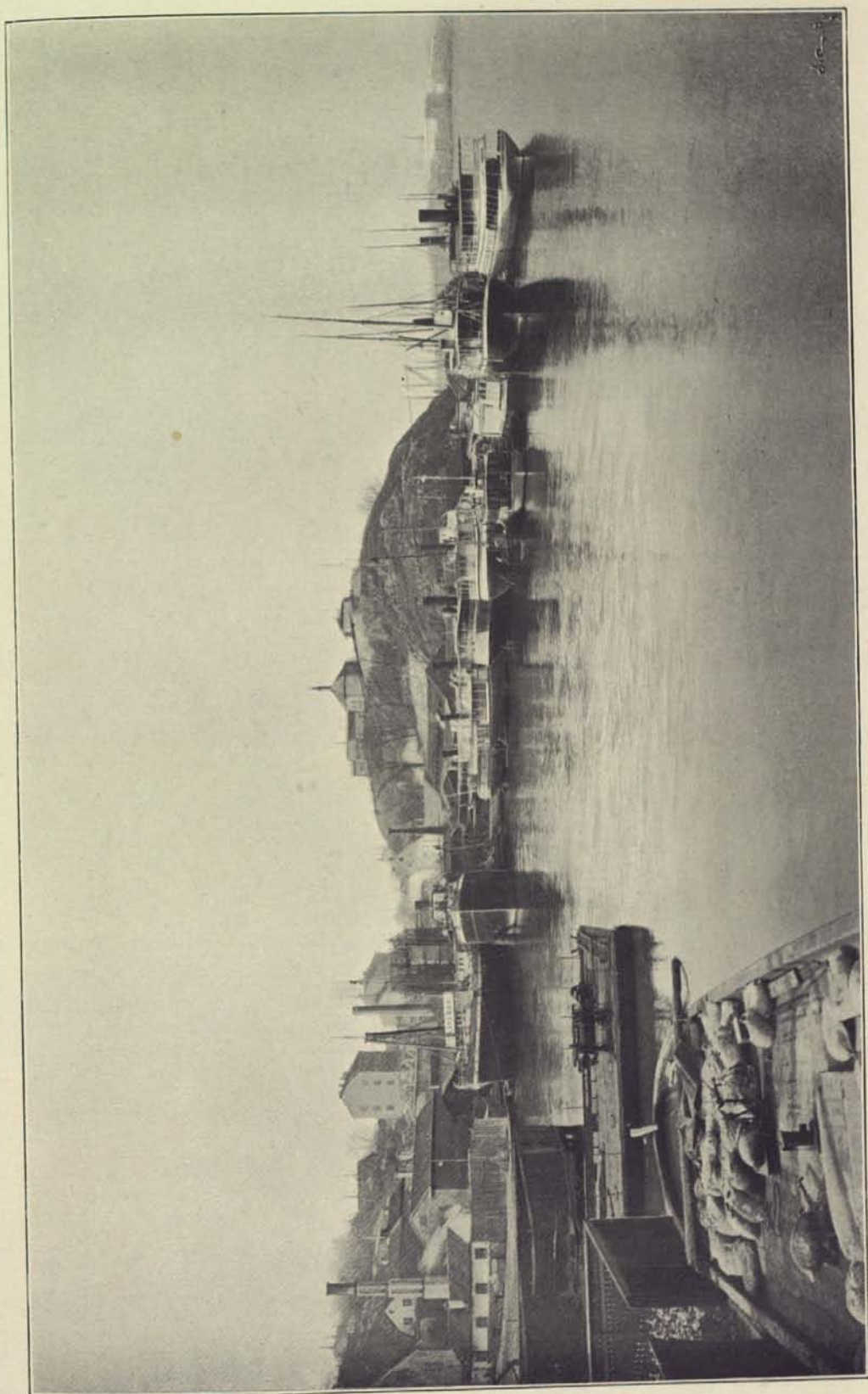
driftig man, och han sörjde för att fabriken snart utvidgades. År 1877 ombildades affären, hvars firmanamn förut varit Jacques Lamm, Ludvigsbjergs gjuteri och mekaniska verkstad, till ett aktiebolag med firma Ludvigsbjergs verkstads aktiebolag. Verkstadens tillverkningar utgöras bl. a. af diverse gjutgoods, värmelednings- och ventilationsapparater, pumpverk, ångsprutor, kylmaskiner m. m. Årstillverkningens värde uppgick år 1895 till 685,000 kr. och å verkstaden voro s. å. anställda omkring 270 arbetare.

Atlas storartade verkstäder invid Rörstrand å öfre Norrmalm (fig. 27) uppfördes år 1874 af Aktiebolaget Atlas, hvars ledande man var dåvarande ingenjören E. Fränckel, och hade från första början till hufvudändamål att tillverka rullande järnvägsmateriel. De växlande konjunkturerna inom industrien i förening med en inskränkning i järnvägsbyggandet bragte emellertid bolaget i ekonomiska svårigheter, och år 1891 afträdde detsamma sina verkstäder i Stockholm till ett nybildadt aktiebolag, Nya Aktiebolaget Atlas, för en penningesumma af 3,080,000 kronor. Under senare år har Atlas, under ledning af direktör Oscar Lamm, återvunnit sin forna betydelse. Etablissemangets arbetarepersonal, som år 1887 utgjorde endast omkring 280 man, har sedan dess mer än fördubblats. Tillverkningens värde uppgick år 1895 till närmare 1.7 mill. kronor. Tillverkning af rullande järn- och spårvägsmateriel utgör än i dag verkstadens specialitet. Där hafva under årens lopp tillverkats bortåt 10,000 person- och godsvagnar, öfver ett hundratal personbogievagnar, 32 lokomotiv, 12 ångspårvagnar m. m. Bland andra tillverkningar märkas broar (Vasabron, hissbron till Mariahissen m. fl.), lokomobiler, ångfartyg, ångpumpar, ånghammare m. m.

Större anläggningar inom järn- och stålindustrien äro, förutom de förut mera utförligt omnämnda, *Aktiebolaget Carlsviks gjuterier*, *Mobergs gjuteri och mekaniska verkstads aktiebolag*, *Aktiebolaget Per Perssons väf- och stickmaskinsfabrik*, *Anton Wiklund's velocipedfabriks aktiebolag*, *Stockholms vapenfabrik* samt *W. Wiklund's verkstäders aktiebolags gjuteri, mekaniska verkstad och metallfabrik*, samtliga belägna å Kungsholmen.

Strax utanför staden vid Järsla järnvägsstation i Nacka socken har *Aktiebolaget de Lavals Ångturbin* under år 1896 uppfört en betydande fabriksanläggning för tillverkning af turbinmotorer, turbodynamos m. m.

Bland öfriga till metallindustrien hänförliga, fabriksidkande affärsrörelser af större betydelse kunna framhållas guldsmedsfirmorna *Guldsmedsaktiebolaget i Stockholm* (stadfäst 1874), *C. G. Hallbergs guldsmedsaktiebolag* och *Gustaf Möllenborg*, vidare *Aktiebolaget L. M. Eriksson & C:o*, som för sin tillverkning af telefon- och telegrafapparater sysselsätter bortåt 300 arbetare, *Stockholms förnicklingsfabrik*, *Metallfabriksaktiebolaget C. C. Sporrang & C:o*, *Luth & Roséns elektriska aktiebolag* samt *Alb. Stilles fabrik för tillverkning af kirurgiska instrument och stälartiklar*. Då jag tillåtit mig att hänföra skeppsbyggerier och varf till metallindustri, vill jag ej härstädes

A. Dahlström fot.

18. Stora varfvet.

